

בצאת "ישראל" במצרים

על עיתון יהודי שהופיע במצרים בצרפתית, בערבית ובעברית

"ישראל" בתחילת דרכו, 1920: שלוש השפות גם יחד

היהודיים, רובם הגדול במחצית הראשונה של המאה העשרים. במרכזים מסוימים – מרוקו, תוניסיה, לוב, עיראק – זו היתה תקופה של פריחה תרבותית רבת גוונים. גם במצרים, בירת היציצה הספרותית והאינטלקטואלית של האזור, היה זה עידן של פעלתנות יהודית נמרצת במיוחד. בארץ הנילוס לא פחות משבעים כתבי עת. בער שרם וברבגוניותם הם מהווים בבואה ססגונית מאין כמוה לחיי הקהילה – ובלבד שקוראים בהם בעין בוחנת.

גלי הגירה שזרמו למצרים משטחי האימפריה העותמאנית (לרבות ארץ ישראל), צפון אפריקה, אירופה הדרומית והמזרחית לא רק הגדילו את קהילת היהודים בה פי עשרה בין 1850 ל-1950, עד לכ-80 אלף נפש, אלא גם העשירו מאוד את הדרכה. אל היהודים המזרחיים והספרדים הוותיקים, חלקם צאצאי גירוש 1492, נוספו ספרדים חדשים מארצות אגן הים התיכון וכן קבוצה גדולה של מהגרים אשכנזים, פליטי פוגרומים באירופה ומגורשי ארץ-ישראל במלחמת העולם הראשונה. תמונת העיתונות שהקהילה הזאת הפיקה היתה מגוונת בהתאם: מ"לה וידה ג'ודיאה", ביטאון בלאדינו שנכתב באותיות רש"י, ועד "די יידישע צייטונג" ביידיש, וכמובן עיתונים בערבית ובערבית-יהודית, בצרפתית, באיטלקית, באנגלית ובעברית.

לא כולם היו ביטאונים מובהקים של ענייני הקהילה. למשל, הפרסום הראשון שיצא על ידי מצרי בן-ברית והנחשב בדרך כלל ל"עיתון היהודי הראשון" במזרח התיכון – "אבו נזארה", שבועונו הסאטירי של יעקוב צנוע (1877) – לא היה בו דבר יהודי פרט לזהות בעליו-כותבו. זה היה עיתון פוליטי אנטי ממסדי ואנטי אימפריאליסטי, שופר עממי-לאומי מצרי יותר מאשר ביטאון יהודי. לער מתו העיתון "ישראל" (Israel), שספרה המרתק של הגר הלל מיוחד לו, מייצג זן שונה לגמרי: הוא היה

"ישראל" בקהיר – עיתון ציוני במצרים הלאומית, 1920-1939, מאת הגר הלל, הוצאת המכון לחקר הציונות ע"ש חיים באוניברסיטת תל-אביב ועם עובד, 2004, 285 עמודים

הוא עיתון יהודי? העיתונאי הוותיק וחתן פרס ישראל, שלום רוזנפלד, כתב כי במאמר הפתיחה לגיליון השני של "קשר", כתב העת שעסק במשך 16 שנים בפרשות מתולדות העיתונות היהודית לדורותיה, הדברים אינם תמיד מובנים מאליהם. יש עיתונים שיהדותם זועקת מכותרתם, כך למשל "The Jew", כתב העת היהודי הראשון שהופיע בארצות הברית ב-1823, במטרה להיאבק בפעילות מיסיונרית בקרב הקהילה. גם יהדותם של עיתונים שנכתבו בעברית, ביידיש, בערבית-יהודית או לאדינו מדברת בעד עצמה.

ואולם, הוא שואל, "מה דינו של עיתון שהמו"לים שלו, עורכיו ונושאייו הם יהודיים, שפתו איננה יהודית וקהל היעד מעורב ובעיקרו דווקא לא יהודי? למשל, כתבי-עת רעיוני או תעמולתי של ארגון יהודי, המעוניין להביא את דבריו לקהל לא יהודי?" לעומת זאת, ביטאון שבעליו ועורכיו יהודים, שפתו שפת המדינה והוא עוסק בנושאים אוניברסליים, מתוך הידרשות לנושאים יהודיים רק לעתים – האם נחשיבו כיהודי? כאן אנו כבר בשטח אפור של ממש, אם לא מעבר לו. פרט לשונאי ישראל, המאמינים ש"זקני ציון" שולטים בכלי התקשורת בעולם, פוסק רוזנפלד, "איש לא יעלה בדעתו להגדיר עיתון כזה כיהודי".

אלפי כתבי עת יהודיים למהדרין, ועוד אלפים בעלי פני יהודי כזה או אחר, הופיעו מאז שלהי המאה ה-17. עם הספר היה באורח מובהק גם עם העיתונות. כך גם בארצות המזרח התיכון, אף כי שם היו תולדותיה של העיתונות בכללה קצרות יותר, והוד לו רק במאה ה-19. אולם גם בפרק זמן קצר זה הופיעו עו מאות ביטאונים ברחבי האזור ברוב הדיאלקטים

להגיע אליהן בקריאה יצירתית של הפרסומים. מעבר למה שמלמדים אותנו העיתונים על הסוגיות שהעסיקו את הכותבים וקוראיהם, אפשר לעמוד על חיי היומיום של ציבור הקוראים, הריבוד החברתי, המציאות החומרית, נורמות היחסים, מנהגים ואתיקה, דפוסי פעילות תרבותית ובידור לוי, וכן הלאה. אלה צצים תדיר מתוך עיון חקרני בפרטים שוליים-לכאורה, כגון מודעות ברכה ואבל, פרסומים מסחריים, לשון ההתייחסות לקבוצות אלה ואחרות, ואפילו מחיר העיתון, כתובת המערכת שלו ואיכות הדפוס. התחקות אחר הרכבו ומאפייניו של מעגל הקוראים, ככל שהדבר אפשרי, צפויה לשפוך אור נוסף על התחומים האלה. ההיסטוריון המורע לצורך להשיח חיו את האינסטינקטים הבלשיים שלו בצאתו לדרך הזאת ייצא איפוא ובידו שלל רב.

ספרה של הגר הלל על "ישראל" המצרי הוא מופת מרשים של יישום הגישה החקרנית הזאת. הלל הניחה מתחת לעדשת המיקרוסקופ שלה פריט אחד מני רבים שהופיעו במצרים באותה עת ובחנה את קרבינו. היא הציגה את השאלות הגבוונות, גילתה רגישות רבה לפרטים ולגוני גוונים והצלחה לחשוף לעינינו עולם ומלואו של חיי קהילה תוססים, גרושי בריתות ומתחים, דילמות וחזוונות. עיקרי הסיפור ידועים, ונרוגו בכמה וכמה מחקרים רציניים בשנים האחרונות. אלא שהספר שלפנינו מוסיף לתמונה המוכרת עד כה קולות וצבעים רבים שעדיין לא הכרנו ומעשיר אותה לאין שיעור.

"ישראל" גולד בקהיר, למחרת מלחמת העולם הראשונה, בפסח תר"פ (1920) והתקיים עד סמוך לפרוץ המלחמה השנייה. זו היתה יוזמתו הפרטית של אלבר מוצירי, בן לאחת המשפחות המובילות בקהילה. לידו עזרה רעייתו, מתילדה-מזל מוצירי, בת משפחת מאני הבגדאדית במוצאה מחברות, שהייתה עתידה להמשיך ולנהל את העיתון ממות בעלה ב-1933 ועד לסגירתו. "ישראל" הופיע תחילה

בשלוש מהדורות מקבילות: צרפתית, ערבית ועברית – לשון האליטה היהודית-הספרדית במצרים, לשון הארץ, ולשון העם שלענייניו בעיקר הוקדש העיתון. רק המהדורה הצרפתית שרדה כל הדרך; העברית והערבית ננטשו מוקדם יותר, מסיבות כלכליות.

השנים האלה, שהיו עתירות מתחים ותמורות בזירה העולמית, האזורית והמצרית-הפנימית, היו סוערות למדי גם בחיי הקהילה היהודית במצרים. השינויים בהרכב הקהילה שינו כללי משחק ישנים והולידו עימותים פנימיים, ואתגרים חיצוניים חוללו מחלוקות ודחפו להתארגנויות חדשות: המפ"ע על הציוני ודילמות העולם היהודי מחד גיסא, מאב"ק של מצרים לעצמאות ובעיות האודיינטציה התרבותית שלה מאידך גיסא. ברקע הלכו והתעצמו הסכסוך הציוני-הפלשתיני ועליית ההשפעות הנאצית והפאשיסטית באזור ובתוך מצרים, שסיבכו את לבטיה של האינטליגנציה החדשה של הקהילה באורח ניכר. העיתונות, האפיק המרכזי לשיח ציבורי בארצות הערביות מאז ראשית המאה, מילאה עתה תפקיד זה גם באליטה היהודית. "יש ראל" – בהטפותיו, בפולמוסו, בסדר הקדימויות של דיווחיו וברגשיו, שיקף את הליכת האליטה היהודית על החבל הרק שבין הזדהות יהודית-ציונית גלויה ומפורשת ובין הזדהות, הר-משמעות באותה מידה, עם מצרים הלאומית ומאבקה.

הזדהות כפולה כזאת היתה אפשרית ואפילו נוחה למדי בשנות העשרים. ואולם שינויים פוליטיים במצרים ובסביבתה הפכו אותה בהדרגה לבעייתית בעשור שאחרי כן, כפי שמראה הגר הלל באורח משכנע. הם גם הפכו את קיומו של "ישראל" לקשה עד בלתי אפשרי, ובינוני 1939 ננעלו דלתות המערכת שלו סופית. כשם שפעילותו הנמרצת שיקפה נאמנה את חיותה של היהדות המצרית בתקופה המרתקת בשלהי תולדותיה, כך בישרה סגירתו של "ישראל" את קצה של הקהילה, שהגיע מעבור שנים אחדות.